

SHAXS VA JAMIYAT MUNOSABATLARINI PSIXOLOGIK-IJTIMOIIY TALQIN ETISH

Askarbayeva Dilsabo Elmurod qizi,

Fan va texnologiyalar universiteti Maxsus pedagogika yoʻnalishi 1-kurs talabasi

dilifeo5@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada shaxs va jamiyat munosabatlari psixologik hamda ijtimoiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan. Shaxsning ijtimoiylashuvi, oʻzini anglash jarayoni, guruhiiy mansublik, qadriyatlar taʼsiri va jamiyat bilan oʻzaro munosabatining nazariy asoslari yoritilgan. Shuningdek, shaxs kamoloti va jamiyat barqarorligi oʻrtasidagi uzviy bogʻliqlik ilmiy jihatdan asoslab beriladi, zamonaviy ijtimoiy muhitdagi ahamiyati koʻrsatilgan.

Kalit soʻzlar: shaxs, jamiyat, psixologik talqin, ijtimoiy munosabat, ijtimoiylashuv, identitet, qadriyatlar.

Abstract. This article analyzes the relationship between the individual and society from psychological and social perspectives. It examines the theoretical foundations of the individual's socialization, self-awareness, group affiliation, the influence of values, and interaction with society. It also scientifically substantiates the integral connection between personal development and social stability, and highlights its significance in the modern social environment.

Keywords: individual, society, psychological interpretation, social relations, socialization, identity, values.

Аннотация. В данной статье отношения личности и общества проанализированы с психологической и социальной точек зрения. Освещены теоретические основы социализации личности, процесса самопознания, групповой принадлежности, влияния ценностей и взаимодействия с обществом. Также научно обоснована неразрывная взаимосвязь между развитием личности и стабильностью общества, показано её значение в современной социальной среде.

Ключевые слова: личность, общество, психологическая интерпретация, социальные отношения, социализация, идентичность, ценности.

Kirish. Shaxs va jamiyat munosabatlari inson haqidagi barcha fanlarning markaziy masalalaridan biridir. Insonning kim boʻlib shakllanishi, uning oʻzini anglash darajasi, xulq-atvori, qadriyatlarga munosabati, ijtimoiy faolligi va masʼuliyat hissi hech qachon jamiyatdan tashqarida yuzaga kelmaydi. Shaxs individual mavjudot boʻlsa-da, u ijtimoiy makonda yashaydi, oʻzini boshqalar orqali tanib boradi, meʼyorlarni ichkilashtiradi, rollarni egallaydi, baholash mezonlarini jamiyatdan oladi va shu jarayonda oʻz “men”ini shakllantiradi. Shu bois shaxsni faqat ichki kechinmalar yigʻindisi sifatida yoki jamiyatni faqat tashqi tuzilmalar majmui sifatida talqin etish yetarli emas. Ular oʻrtasida murakkab, koʻp qatlamli va oʻzaro taʼsirli bogʻlanish mavjud. Psixologik yondashuv shaxsning ichki dunyosiga, motivlariga, hissiy holatiga, oʻzini anglashiga va identifikatsiya jarayoniga eʼtibor qaratadi. Ijtimoiy yondashuv esa insonning guruhlar, institutlar, qadriyatlar, meʼyorlar, kommunikativ muhit va ijtimoiy rollar bilan aloqasini tahlil qiladi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda bu ikki yondashuv bir-biridan ajratilmaydi. Chunki insonning ruhiy hayoti ham, uning ijtimoiy xulqi ham,

aslida, bir-birini to‘ldiruvchi ikki qirradir. Shaxs o‘zini jamiyatda topadi, jamiyat esa o‘z mazmunini shaxslar faoliyati orqali ro‘yobga chiqaradi. Demak, shaxs va jamiyat munosabatlarini psixologik-ijtimoiy talqin etish inson taraqqiyoti, tarbiya, ijtimoiylashuv, fuqarolik ongini shakllantirish va ma‘naviy kamolot masalalarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Shaxs tushunchasi oddiy biologik individ tushunchasidan farq qiladi. Individ tug‘ma xususiyatlari bilan dunyoga keladi, ammo shaxs sifatida u ijtimoiy tajribani egallash, tilni o‘zlashtirish, qadriyatlarni qabul qilish, maqsad qo‘yish va javobgarlikni his etish jarayonida shakllanadi. Shu jihatdan shaxs – bu nafaqat “men borman” degan ong, balki “men boshqalar orasidaman”, “mening o‘rnim bor”, “men mas‘ulman” degan ijtimoiy o‘zini anglash holatidir. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, shaxsning shakllanishida xotira, tafakkur, iroda, hissiyot, motivatsiya va o‘zini baholash tizimi muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy nuqtai nazardan esa uning oiladagi maqomi, ta‘lim muhiti, tengdoshlar guruhi, kasbiy maydoni, madaniy qadriyatlari va kommunikativ tajribasi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Shaxsning shakllanishi hech qachon yopiq psixik jarayon emas. Inson o‘z ichki dunyosini tashqi ta‘sirlar bilan munosabatda quradi. Masalan, bolalikda ota-ona bilan muloqot, maktabda o‘qituvchi bilan aloqa, tengdoshlar orasidagi qabul qilinish yoki rad etilish holatlari, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari orqali olingan baholar – bularning barchasi insonning o‘ziga bo‘lgan munosabatiga ta‘sir qiladi. Shuning uchun shaxsni tahlil qilishda faqat “uning ichida nima kechmoqda?” degan savol bilan cheklanib bo‘lmaydi; “u qanday muhitda yashamoqda?”, “qaysi ijtimoiy signallarni qabul qilmoqda?”, “qaysi guruhlarga mansublikni his qilmoqda?” degan savollar ham muhimdir.

Muhokama va natijalar. Shaxs va jamiyat munosabatlarini anglashda ijtimoiylashuv tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Ijtimoiylashuv – bu insonning jamiyatda yashash uchun zarur me‘yor, qadriyat, til, rol va xulq namunalari tizimini o‘zlashtirish jarayonidir. Bunda inson jamiyatning tayyor mahsuliga aylanib qolmaydi; aksincha, u qabul qilgan tajribani qayta ishlaydi, tanlaydi, ba‘zida rad etadi, ba‘zida esa yangicha mazmun bilan boyitadi. Demak, ijtimoiylashuv bir tomonlama singdirish emas, balki faol ichkilashtirish va qayta ishlab chiqish jarayonidir.

Lev Vygotskiy qarashlari bu yerda ayniqsa muhimdir. U inson psixikasining yuqori shakllari ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanishini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, bolaning tafakkuri va xulqi avval ijtimoiy darajada, keyin esa individual darajada mustahkamlanadi. Shu bois til, ramz, belgi va muloqot vositalari nafaqat axborot uzatish vositasi, balki shaxs ruhiy dunyosining tarkibiy omilidir. Boshqacha aytganda, jamiyat inson ongining tashqi fonigina emas, balki uning ichki tuzilishiga kirib boradigan kuchdir. Vygotskiy bu fikrni quyidagicha ifodalaydi. “individual

rivojlanishdagi o‘zgarish mexanizmi jamiyat va madaniyatga ildiz otgan” [1]. Bu fikr shuni anglatadiki, insonning psixik o‘shishi biologik pishib yetilishning oddiy natijasi emas; u madaniyat, til va ijtimoiy muloqot vositasida yuz beradi. Bizning fikrimizcha, bu qarash shaxsni tushuntirishda juda muhim metodologik asos beradi. Chunki ko‘pincha insondagi muvaffaqiyat yoki muammoni faqat uning tabiati bilan bog‘lashga urinish kuzatiladi. Aslida esa insonning ko‘plab psixologik xususiyatlari ijtimoiy muhit bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli shaxs tarbiyasida “nima o‘rgatish”dan ko‘ra “qanday ijtimoiy muhit yaratish” masalasi ko‘proq ahamiyat kasb etadi.

Shaxsning o‘zini anglash jarayonida “men” obrazi alohida o‘rin egallaydi. Inson o‘zini mustaqil subyekt sifatida his qilishi uchun o‘zini boshqalardan ajrata olishi, lekin shu bilan birga o‘zini boshqalar ko‘zi bilan ham ko‘ra bilishi kerak. Bu nuqtada Jorj Herbert Meadning ijtimoiy psixologik qarashlari katta ahamiyatga ega. Meadga ko‘ra, insondagi “men” tasodifan paydo bo‘lmaydi; u ijtimoiy munosabatlar jarayonida shakllanadi. Inson o‘ziga boshqalarning munosabatini tasavvur qila olgach, o‘z xulqini baholay boshlaydi va o‘zini ijtimoiy mavjudot sifatida tushunadi. Meadning mashhur ta’rifiga ko‘ra, “‘I’ – boshqalarning munosabatiga organizmning javobi, ‘me’ esa boshqalarning uyushgan munosabatlari majmui” [2]. Bu yerda “I” – faol, javob beruvchi, ijodiy tomon; “me” esa jamiyat ta’sirida shakllangan nazoratli, me’yoriy tomon sifatida talqin qilinadi. Bizning nazarimda, aynan shu yondashuv shaxsning ichki ziddiyatlarini tushuntirishda juda qulaydir. Chunki inson ko‘pincha bir vaqtning o‘zida ham o‘z istagini, ham jamiyat kutayotgan me’yorni his qiladi. Masalan, yoshlar kasb tanlashda yoki hayotiy pozitsiyasini belgilashda ichki xohish va ijtimoiy kutishlar o‘rtasida ikkilanishi mumkin. Mead nazariyasi ana shu holatni psixologik-ijtimoiy birlikda anglashga yordam beradi. Bu nuqta ayniqsa tarbiya va ta’lim masalalarida dolzarbdir. Agar inson o‘zini faqat tashqi bosim ostida idora qilsa, unda ichki erkinlik sustlashadi; agar u faqat ichki istakka suyanib, ijtimoiy mas’uliyatni inkor etsa, unda ijtimoiy uyg‘unlik buziladi. Demak, barkamol shaxs – bu “I” va “me” o‘rtasida muvozanat topgan, ya’ni o‘zligini yo‘qotmagan holda jamiyat bilan uyg‘un yashay oladigan shaxsdir.

Shaxs va jamiyat munosabatlarini tushuntirishda ijtimoiy identitet nazariyasi ham juda muhim. Henri Tajfel va John Turner inson o‘zini faqat alohida individ sifatida emas, balki ma’lum guruhlar vakili sifatida ham anglashini ko‘rsatadi. Inson o‘zini oilasi, millati, kasbi, diniy yoki madaniy muhiti, avlodi, hududi, ta’lim muassasasi, hatto qiziqishlar doirasi orqali identifikatsiya qiladi. Bu mansublik hissi uning o‘zini baholashiga, boshqalarga munosabatiga, sadoqatiga va ijtimoiy xulqiga ta’sir ko‘rsatadi. Tajfel va Turner ijtimoiy identitetni “individ o‘zini mansub deb biladigan ijtimoiy kategoriyalardan kelib chiqadigan o‘z-o‘zini tasavvur qilish jihatlari” sifatida izohlaydi [3]. Bu fikr shuni ko‘rsatadiki, shaxsning “men”i faqat ichki refleksiya

mahsuli emas, balki u mansub bo‘lgan guruhlar bilan belgilanadigan ijtimoiy tasvirdir. Bizningcha, bugungi davrda bu nazariya yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Chunki zamonaviy inson bir vaqtning o‘zida ko‘plab guruhlariga mansub. oilaviy, kasbiy, milliy, virtual, ideologik va madaniy guruhlar. Aynan shuning uchun shaxsdagi ziddiyatlar ko‘pincha ichki emas, balki turli identitetlarning to‘qnashuvi sifatida namoyon bo‘ladi. Yoshlar tarbiyasida sog‘lom identitetni shakllantirish – ularni jamiyatdan ajratish emas, balki ijobiy mansublik tuyg‘usini mustahkamlashdir. Mazkur yondashuv shaxsdagi hamkorlik va ziddiyat mexanizmlarini ham tushuntirib beradi. Inson “biz” degan hissiyotga ega bo‘lsa, u jamoa manfaatini ham his qiladi. Biroq bu hissiyot noto‘g‘ri yo‘naltirilsa, “o‘zimiznikilar” va “begonalar” qarama-qarshiligi kuchayishi mumkin. Shu sababli ijtimoiy identitetni shakllantirishda bag‘rikenglik, ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik madaniyati va umumiy insoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlik saqlanishi lozim.

Shaxs jamiyat bilan nafaqat bevosita muloqot, balki ma’no, ramz, odat va kundalik “tabiiy” deb qabul qilinadigan tasavvurlar orqali ham bog‘lanadi. Bu jihatni Peter Berger va Thomas Luckmann chuqur tahlil qilgan. Ularning fikricha, inson yashayotgan ijtimoiy voqelik “tayyor berilgan tabiat” emas, balki odamlar o‘zaro muloqotda quradigan va keyinchalik tabiiydek qabul qiladigan ma’nolar tizimidir. Boshqacha aytganda, jamiyat inson uchun tashqi haqiqat bo‘lib ko‘rinsa-da, u aslida tarixiy va ijtimoiy ravishda bunyod etilgan haqiqatdir. Berger va Luckmann shunday yozadi. “oddiy, kundalik ‘bilim’ ‘g‘oyalar’dan ko‘ra markaziy e’tiborda bo‘lishi kerak” [4]. Bu yerda gap ilmiy nazariyalar emas, balki odamlarning kundalik hayotda “to‘g‘ri”, “normal”, “odatdagi” deb qabul qiladigan tasavvurlari haqida ketmoqda. Bizning fikrimizcha, bu yondashuv shaxs va jamiyat munosabatlarini anglashda juda nozik, ammo zarur qirraning ochilishidir. Chunki inson ko‘pincha jamiyat ta’sirini yirik siyosiy yoki rasmiy institutlar orqali emas, aynan kundalik normalar orqali his qiladi. Oila ichidagi gapirish usuli, mahalladagi baholash mezonlari, “odamlar nima deydi?” kabi qarashlar shaxs ruhiyatiga ba’zan qonunlardan ham kuchliroq ta’sir qiladi. Shu bois shaxsning erkinligi va kamoloti haqida gap ketganda, kundalik ijtimoiy stereotiplarni ham tahlil qilish zarur. Bu nazariya bugungi axborot makonida yanada ahamiyatlidir. Sababi, insonning voqelik haqidagi tasavvurlari endi faqat oila yoki mahalla orqali emas, balki media, internet va algoritmik axborot oqimi orqali ham shakllanmoqda. Demak, shaxs va jamiyat munosabatlari endi faqat an’anaviy institutlar bilan emas, balki ramziy va kommunikativ makon orqali ham tartibga solinmoqda. Bu esa tanqidiy fikrlash, media savodxonlik va ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishni zaruratga aylantiradi.

Shaxsning rivojlanishini tushuntirishda Urie Bronfenbrennerning ekologik yondashuvi ham juda foydalidir. U inson taraqqiyotini faqat bitta muhit bilan cheklab

bo‘lmasligini, balki oila, maktab, tengdoshlar, mahalla, madaniyat, siyosat va keng ijtimoiy kontekstning o‘zaro bog‘langan ta’siri sifatida ko‘rish kerakligini ta’kidlaydi. Insonni to‘g‘ri tushunish uchun uni birgina sinfxona, uy yoki ish joyida emas, balki turli tizimlar kesishuvida ko‘rish lozim. Bronfenbrenner bu g‘oyani quyidagicha ifodalaydi. “inson rivojlanishi – o‘sayotgan organizm bilan o‘zgarib borayotgan muhit o‘rtasidagi progressiv o‘zaro moslashuvni ilmiy o‘rganishdir” [5]. U yana muhitdagi tuzilmalar va jarayonlar o‘zaro bog‘liq tizimlar sifatida tahlil qilinishi kerakligini ko‘rsatadi. Bizning fikrimizcha, mazkur yondashuv shaxs tarbiyasi va ijtimoiy muammolarni tushuntirishda nihoyatda amaliy ahamiyatga ega. Chunki ko‘pincha bolaning yoki yoshning xulqidagi muammo uchun faqat uning o‘zi ayblanadi. Holbuki, oilaviy muhit, maktabdagi munosabat, iqtisodiy bosim, axborot makoni va tengdoshlar guruhi bir-biriga ulanib ketgan bo‘lsa, muammoni alohida individ bilan cheklab hal qilib bo‘lmaydi. Shaxsni tushunish uchun uning atrofidagi tizimlarni ham tushunish kerak. Bu yondashuvdan kelib chiqib aytish mumkinki, barkamol shaxsni shakllantirish uchun faqat ma’ruza, nasihat yoki nazorat yetarli emas. Muhitni sog‘lomlashtirish, ijtimoiy munosabatlarni insonparvarlashtirish, ta’limda hamkorlik muhitini yaratish, oila va maktab o‘rtasidagi uzviylikni kuchaytirish, yoshlarning ijtimoiy foydali faoliyatini qo‘llab-quvvatlash kerak. Shaxs va jamiyat uyg‘unligi aynan mana shunday tizimli yondashuv orqali mustahkamlanadi.

Shaxs va jamiyat munosabati har doim ham uyg‘un bo‘lavermaydi. Ba’zan jamiyatning qat’iy me’yorlari insonning individual imkoniyatlarini cheklaydi; ba’zan esa shaxsiy egoizm ijtimoiy mas’uliyatni zaiflashtiradi. Ana shu ziddiyatlar rivojlanishning tabiiy qismidir. Muhimi, bu qarama-qarshilikni destruktiv to‘qnashuvga aylantirmaslikdir. Psixologik nuqtai nazardan, shaxs o‘z ehtiyojini anglab, uni ijtimoiy maqbul shaklda ifoda eta olishi kerak. Ijtimoiy nuqtai nazardan esa jamiyat shaxsning qadr-qimmatini, huquqi va o‘zini namoyon etish imkonini tan olishi lozim. Uyg‘un munosabatning asosiy belgisi – insonning jamiyatga moslashuvi bilan birga uning ichki erkinligi saqlanishidir. Moslashuv mutelik emas, erkinlik esa boshboshdoqlik emas. Barkamol shaxs jamiyat me’yorlarini tanqidiy anglaydi, zarurini qabul qiladi, adolatsizini savol ostiga qo‘yadi, lekin buni buzuvchi emas, bunyodkor pozitsiyada amalga oshiradi. Shunday shaxs jamiyat taraqqiyotining ham subyekti bo‘la oladi. Demak, psixologik jihatdan yetuk, ijtimoiy jihatdan mas’uliyatli shaxs – bu jamiyatning eng muhim kapitalidir.

Xulosa. Shaxs va jamiyat munosabatlarini psixologik-ijtimoiy talqin etish shuni ko‘rsatadiki, insonni na faqat ichki psixik jarayonlar, na faqat tashqi ijtimoiy tuzilmalar orqali to‘liq tushuntirish mumkin. Shaxs ijtimoiylashuv jarayonida shakllanadi, o‘z “men”ini boshqalar bilan munosabatda anglaydi, guruhviy mansublik orqali identitet hosil qiladi, kundalik ma’no va stereotiplar orqali voqelikni qabul qiladi, turli muhitlar

va tizimlar ta'sirida rivojlanadi. Vygotskiy, Mead, Tajfel, Berger va Luckmann hamda Bronfenbrenner qarashlari bir-birini to'ldirgan holda shuni isbotlaydiki, inson va jamiyat o'rtasidagi aloqa tashqi emas, ichki va tizimli xarakterga ega.

Shu bois zamonaviy sharoitda shaxs tarbiyasi, yoshlar bilan ishlash, ta'lim va ma'naviy-ma'rifiy siyosatda psixologik va ijtimoiy omillarni birgalikda ko'rish zarur. Insonning ichki dunyosini boyitmasdan turib sog'lom jamiyat qurib bo'lmaydi; jamiyatdagi adolatli va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratmasdan turib barkamol shaxsni shakllantirib bo'lmaydi. Shaxs va jamiyatning haqiqiy uyg'unligi aynan shu ikki yo'nalishning birligida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society. The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA. Harvard University Press, 1978. – P. 8.
2. Mead G.H. Mind, Self, and Society from the Standpoint of a Social Behaviorist. – Chicago. University of Chicago Press, 1934. – P. 175-176.
3. Tajfel H., Turner J.C. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior // Psychology of Intergroup Relations. – Chicago. Nelson-Hall, 1986. – P. 18-19.
4. Berger P.L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge. – London. Penguin Books, 1991. – P. 27.
5. Bronfenbrenner U. “Toward an Experimental Ecology of Human Development” // American Psychologist. – 1977. – Vol. 32, No. 7. – P. 514, 518.
6. Odilovich R. R. The Essence of Political Socialization Processes and their Role in Social Development //Spanish Journal of Innovation and Integrity. – 2024. – T. 37. – C. 32-41.
7. Odilovich, Rasulov Rustambek. “Yoshlar bilan ishlash tizimida ma'naviy-mafkuraviy omillarning yoshlar ongiga ta'siri.” International Journal of Scientific Research 2 (2023). 147-152.
8. Rasulov R. Zamonaviy kommunikatsion texnologiyalarning jamiyatdagi mafkuraviy jarayonlarga bo'lgan ta'siri //«ACTA NUUZ». – 2025. – T. 1. – №. 1.12. – C. 176-179.
9. Rasulov, Rustambek. “O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar dunyoqarashi siyosiy ijtimoiylashuviga ta'siri.” «ACTA NUUZ» 1.1.4. 1 (2025). 169-171.
10. Tursunov O., Rasulov R. O. Zamonaviy dasturlash muhitida arifmetik amallarni avtomatlashtirish. c# winforms asosida kalkulyator modeli //Академические исследования в современной науке. – 2025. – Т. 4. – №. 19. – С. 23-26.
11. Rasulov R. O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarining yoshlar dunyoqarashi siyosiy ijtimoiylashuviga ta'siri //«ACTA NUUZ». – 2025. – Т. 1. – №. 1.4. 1. – С. 169-171.171.
12. Rasulov R. The importance of education and upbringing in forming political socialization in the worldview of youth //Академические исследования в современной науке. – 2024. – Т. 3. – №. 48. – С. 124-132.
13. Odilovich, Rasulov Rustambek. “Cultural basics of education and the role of youth in it. Philosophy And Life International Journal. ISSN 2181-9505. Doi jurnal 10.26739/2181-9505.”